

УДК [159.923.2:343242]:316.6

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ПРОСОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН ОСІБ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАЛЬНИМ ТЕРМІНОМ

Климків Р.І., викладач

ВНЗ ЛОР «Львівський державний медичний коледж імені Андрея Крупинського»

У статті обґрунтовано теоретичні підходи до психокорекційної програми розвитку просоціальних взаємин осіб, які відбувають покарання з випробувальним терміном. Адаптовано модель конструктивної зміни поведінки до цілей нашого дослідження, а саме до розвитку й формування просоціальних взаємин осіб, які відбувають покарання з випробувальним терміном.

Ключові слова: просоціальні взаємини, психокорекційна програма, особи, які відбувають покарання з випробувальним терміном.

В статье обоснованы теоретические подходы к психокоррекционной программе развития просоциальных взаимоотношений лиц, отбывающих наказания с испытательным сроком. Адаптирована модель конструктивного изменения поведения к целям нашего исследования, а именно к развитию и формированию просоциальных взаимоотношений лиц, отбывающих наказания с испытательным сроком.

Ключевые слова: социальные взаимоотношения, психокоррекционная программа, лица, отбывающие наказание с испытательным сроком.

Klymkiv R.I. FEATURES OF PSYCHO-CORRECTIONAL PROGRAM OF DEVELOPMENT AND FORMATION OF PROSOCIAL RELATIONSHIPS OF INDIVIDUALS SERVING A PROBATION SENTENCE

The article deals with the theoretical approaches to psycho-correctional program of development of prosocial relationships of individuals serving probation sentence. Model of constructive change of behavior is adapted to our purposes, in particular for the development and formation of prosocial relationships of individuals serving probation sentence.

Key words: prosocial relationships, psycho-correctional program, individual serving probation sentence.

Постановка проблеми. Просоціальні взаємини є певним типом зв'язку між особами, який слугує розбудові соціального світу, удосконаленню соціальних норм і творенню цінностей спільного буття. Відсутність у соціальних (відносини між групами, державою й особою) та соціально-психологічних (відносини в межах малої групи) взаєминах гуманістичного змісту матиме негативні для соціальності наслідки. У такому випадку взаємини позбуваються своєї просоціальності й стають осередком творення негативних смислів діяльності та свідомості, породжуючи асоціальні чи антисоціальні взаємини.

Тривалий час у гуманітарній і соціальних науках просоціальні відносини (взаємини) перебували на периферії наукової уваги. Натомість значна увага була прикута до проблематики соціальних відносин як різновиду соціальної поведінки, заґрунтованої на взаємозалежності людей і суспільних інститутів, що виявляється через соціальну дію. Однак роль просоціальних взаємин є не менш значущою. Вони забезпечують: а) готовність сприяння іншим у їхніх проблемних обставинах життя, надання допомоги іншим у складних ситуаціях взаємодії або у вирішенні їхніх життєвих проблем;

б) прагнення до взаєморозуміння з іншими учасниками взаємодії, вироблення взаємоприйнятних норм і правил; в) емпатійне реагування в ситуаціях взаємодії; г) міжособистісну дружбу, товариськість. Натомість антисоціальні взаємини та делінквентна поведінка суперечать правовим нормам, загрожують суспільному порядку та благополуччю оточуючих людей.

Постановка завдання. Впроваджений у серпні 2015 року в дію Закон України «Про пробацію», скерований на реформування державних соціальних інститутів і їхнє наближення до європейського зразка, посилює актуальність обраної проблематики. Адже новий створений орган пробації покликаний допомогти кримінально-виконавчим інспекціям із реінтегрування в суспільство тих засуджених, яким призначено альтернативний вид покарання з випробуванням. Працівники новоствореного органу пробації (психологи, соціальні працівники) потребують практичних рекомендацій із формування просоціальних взаємин у засуджених, перевіреної на практиці багатовекторної програми діагностичної, корекційної й організаційної роботи, а також перспектив соціотерапевтичної роботи із засудженими.

Аналіз психологічної літератури й дисертаційних досліджень дає змогу констатувати, що проблема формування просоціальних взаємин в осіб, які відбувають покарання з випробуванням, не була предметом психологічного вивчення й окремого аналізу, який передбачав би цілісну характеристику її методологічних засад, з'ясування психологічних складових просоціальних взаємин і досліджував би їх особливості формування в засуджених. Незважаючи на висвітлення різних аспектів формування просоціальних взаємин у наукових дослідженнях, проблематика особливостей просоціальних взаємин в осіб, що відбувають покарання з випробуванням, є актуальною й потребує окремого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Важливою передумовою розвитку та формування просоціальних взаємин і загалом успішної ресоціалізації осіб, що відбувають покарання з випробувальним терміном, є усунення тих мікроумов і впливів, які сприяли формуванню делінквентних сторін особистості, що вплинули на подальше вчинення злочину. Водночас формування просоціальних взаємин не мислиме без «зняття» суб'єктивних, внутрішніх причин делінквентної поведінки, а також без формування почуття самоідентифікації й усвідомлення себе відповідальним за власне життя, які дають почуття власної гідності. Центральною ланкою психологічної моделі є інтегральна характеристика особи – почуття власної гідності. Крім того, просоціальні взаємини (як і антисоціальні чи змішані) залежатимуть від специфіки копінг-стратегій, психосоціальних зв'язків, перцептивно-інтегративної компетентності, альтруїстичної установки, емпатії, потреби в міжособистісних взаєминах і готовності до поведінки з допомоги іншим.

Феномен самоідентифікації особистості, здійснення діяльності у відносній свободі від заданих умов цієї діяльності, як зовнішніх, так і внутрішніх, під якими розуміються біологічні, зокрема тілесні, передумови, а також потреби, характер, звичний спосіб життя та соціальне оточення, є центральним елементом особистісного потенціалу [2, с. 4]. Особистісний потенціал – це інтегральна системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить в основі здатності особи виходити зі стійких внутрішніх критеріїв та орієнтирів у своїй життєдіяльності й зберігати стабільність смислових орієнтацій та ефективність діяльності, незважаючи на перешкоди та зміни умов життя. Це здатність особистості виступати автономним саморегульованим суб'єктом актив-

ності, що здійснює цілеспрямовані зміни в зовнішньому світі й поєднує стійкість до дії зовнішніх обставин і гнучке реагування на зміни зовнішньої та внутрішньої ситуації [2, с. 5].

В укладанні програми психологічної роботи методично важливою виявилася позиція Дж. Габанської, яка припускає таку активність індивіда, яка, з одного боку, не призводить до відділення людини від інших людей, а з іншого – виключає також і стосунки залежності між особою й іншими. Альтернативою цим двом типам стосунків є самоідентифікація. Дж. Габанська пропонує перейти від розуміння автономії як автономії індивідуалізму (з властивими їй статичністю, консервативністю, закритістю й відособленням) до автономії участі, яка є динамічною, конструктивною, відкритою та спрямованою на стосунки з іншими [2, с. 173]. Здоровій, автономній, самоідентифікованій особистості властивий особливий тип аутентичних людських стосунків, які передбачають взаємну автономію й виражають властивий природі людини пошук об'єктів та емоційних зв'язків [2, с. 177].

Не менш важливими для укладання програми виявилися концептуальні думки Д. Леонт'єва щодо фаз єдиного циклу екзистенціальної взаємодії суб'єкта зі світом. Перша фаза відповідає розвитку відкритості, розширенню спектру можливостей дії, максимальному розкриттю репертуару сенсів, які може нести в собі ситуація й самоідентифікація в цьому просторі можливостей, розкриття потенціалу свободи. Друга фаза – фаза закритості – передбачає звуження спектру можливостей, здійснення просоціального вибору й перехід до реалізації та розкриття потенціалу відповідальності [2, с. 21].

Ми також звернулися до моделі «Рубікон» (Х. Хекхаузен, Ю. Куль, П. Голвітцер), яка описує динаміку дії як перехід від «мотиваційного стану свідомості», відкритого до нової інформації й зважування можливостей, до «вольового стану свідомості», коли рішення й дії приймають конкретну спрямованість, свідомість закривається від усього, що може цю спрямованість порушити.

Цікавою для нас виявилася модель пізнання Д. Колба, представлена на рисунку [1, с. 135]. Вона вказує на необхідність апробації отриманих знань. Необхідно проаналізувати досвід із позиції того, що сталося, коли сталось, завдяки чому це сталося та які наслідки мало. У результаті подібних висновків і визначення того, чому навчилися, можна планувати можливу поведінку в схожій ситуації в майбутньому й вирішувати, як бути з отриманим знанням.

У нашій психокорекційній роботі ми використали модель конструктивної зміни поведінки Л. Мітіної [3, с. 84] з адаптацією до цілей дослідження. Виділяються чотири стадії зміни поведінки учасника тренінгу: підготовка, усвідомлення, переоцінка, дія. Модель об'єднує основні процеси зміни: мотиваційні (I стадія), когнітивні (II стадія), афективні (III стадія), поведінкові (IV стадія) [3, с. 85]. Мотиваційна стадія пов'язана з розвитком внутрішньої готовності учасників групи до незвичних способів роботи й спрямованістю на процеси розвиваючої взаємодії, саморозкриття, зміни своєї поведінки.

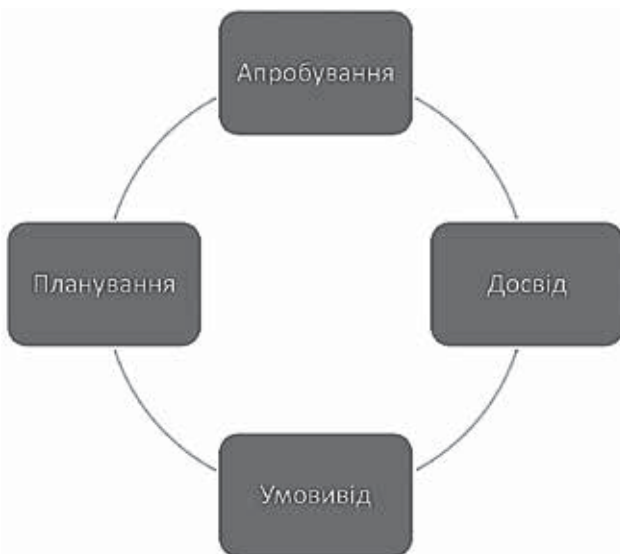

Рис. Модель пізнання Д. Колба

Можна визначити стадії психокорекційної роботи з особами, які відбувають покарання з випробувальним терміном.

1. *Підготовка.* Протягом цієї стадії відбувається знайомство учасників, отримання зворотного зв'язку в різних формах (метафорах, асоціаціях) про враження, яке вони справляють на інших, відстеження динаміки власного образу в очах інших, пов'язаних із цим почуттів, реінтерпретації власного образу для самих учасників. Також на цій стадії відбувається становлення структури психокорекційної групи.

2. *Усвідомлення.* На стадії усвідомлення існуючої проблеми, розвитку здатності до рефлексії основним процесом зміни є когнітивний. Схема психокорекційної роботи передбачає роботу насамперед із подолання схильності до асоціальних дій. Відбувається аналіз психологічних моментів, пов'язаних зі скоєнням злочину й попередженням рецидивів. Для цього необхідним є прийняття учасниками психокорекційної групи відповідальності за злочин, з'ясування чинників і наслідків злочину, розвиток емпатії, вміння бачити ситуацію очима

жертви, підведення злочинців до розуміння їх мотивів і послідовності рішень, які призвели до скоєння злочину, навчання засуджених бачити альтернативні інтерпретації ситуацій, які вели б до нейтральних або просоціальних рішень, розробка реалістичних альтернативних «думок» і форм поведінки для кожного рішення в ланцюзі рішень засуджених, які можуть відвести їх від скоєння злочину, навчання засуджених виявляти чинники ризику в ланцюжках рішень, навчання учасників групи надійним способом уникнення, контролю або втечі із ситуації, створення умов психологічної підтримки учасників групи й орієнтація їх на використання просоціальних поведінкових стратегій [4, с. 112].

На цій стадії відбувається постановка проблеми особистої гідності для людини на фундаменті нового Я-образу, який почав формуватися на першій стадії. Основною формою роботи на цій стадії є аналіз конкретних соціальних ситуацій із минулого, уявних ситуацій, заданих ведучим або тих, які виникають спонтанно в стосунках учасників. Розглянута форма частково стосується керованої раціонально-когнітивної дискусії типу традиційного аналізу конкретних ситуацій і повністю недирективної дискусії для Т-груп, де створюється установка на уникнення інтерпретативних висловлювань. Обговорення будується за принципом дискусій «із відкритим кінцем», коли підсумкова робота виконується самими учасниками. Висновки, зроблені з безпосереднім емоційним та інтелектуальним внеском учасників процесу, приймаються з більшою легкістю та природністю, ніж коментарі й рекомендації ведучого групи, які наштавхуються на психологічні захисти [5, с. 98].

3. *Переоцінка.* На стадії переоцінки підвищується усвідомлення існуючої ситуації завдяки спостереженню, інтерпретації різних точок зору, позицій, способів і прийомів соціальної перцепції та поведінки. Важливими ефектами також є розширення конкретних знань про соціальні стосунки, перевірка й уточнення уявлень, якими люди керуються, будуючи стосунки співробітництва, конкуренції, довіри, згуртованості тощо. Динаміка в психокорекційній групі передбачає напружений емоційний контекст самопізнання в процесах взаємодії, де відбувається подальша корекція й розвиток образу Я. На цій стадії особлива увага приділяється процесам самоаналізу, самоконтролю й саморегуляції, коли людина навчається керувати своїми емоційними й поведінковими реакціями, балансувати між контролем і спонтанністю, активністю та пасивністю, залежністю й автономією в

стосунках із соціальним оточенням. Закономірним на стадії переоцінки є навчання новим способам оволодіння в складних життєвих обставинах і зміні ставлення до соціального оточення.

4. Поведінкова. Поведінкова стадія (дії) має свій психологічний сенс – це закріплення в поведінці й підтримка нових способів поведінки; вона є завершальною. Завдяки новим знанням учасники групи починають усвідомлювати й оцінювати альтернативи протиправній поведінці та ріст власних можливостей у зв'язку з відмовою від неї. Активно застосовуються нові, просоціальні, способи взаємодії, поведінки, рішення проблем. Учасники групи апробують нові способи поведінки, спираючись на змінену Я-концепцію. У групі вони можуть обговорити свої труднощі, проблеми, отримати відкрите й довірче співчуття, розуміння, допомогу, заохочення до змін у своїх взаємин із соціальним довкіллям. Стійкість до стимулів, що провокують небажану поведінку, і заохочення самого себе за здатність до позитивних змін у поведінці – основний результат цієї стадії. Тут застосовуються різноманітні творчі завдання, розраховані на спільну діяльність учасників. Успішне виконання таких завдань сприяє виникненню почуття єдності з іншими й почуття самореалізації під час здійснення особистого вкладу в загальну роботу, тобто зростанню почуття власної гідності. Ця частина програми формування просоціальних взаємин в умовно засуджених передбачає безпосередню реалізацію себе в просоціальній діяльності відповідно до окреслених напрямів роботи, що забезпечить розвиток вміння планувати свій час, виходячи з альтруїстичних міркувань, а також поступове позбавлення від негативних стереотипів, пов'язаних із наданням допомоги й соціальною взаємодією через отримання нового соціального досвіду.

Для ведучого групи особливого значення набувають навички поведінкового аналізу, тобто вміння помічати й реєструвати

прояви бажаної та небажаної поведінки учасників тренінгової групи, для чого можуть використовуватися реєстраційні аркуші [1, с. 84].

Поведінковий аналіз передбачає такі цілі: контроль за кількістю проявів учасників у груповому обговоренні або в самому процесі гри; внесення більшої кількості конструктивних поведінкових проявів; контроль за поведінкою для майбутнього надання більшої підтримки іншим учасникам; зменшення кількості неконструктивних поведінкових проявів [1, с. 91].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, оцінка проведеної психокорекційної роботи відбувається безпосередньо після її завершення. Через деякий час після тренінгу засуджені зустрічаються з психологом для аналізу та створення плану дій, його реалізації, а також за необхідності для подальшої корекції. Зазвичай це проходить у формі співбесіди для того, щоб визначити, якою мірою застосовуються (чи не застосовуються) знання та практичні навички, які засуджений отримав під час тренінгу. Подібний аналіз бажано зробити багаторазовою процедурою для того, щоб переконатися, що отримані знання використовуються засудженим, і визначити, як саме це відбувається, чи перейшла ця практика в стабільну форму саморозвитку, що є дуже бажаним варіантом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лесли Р. Упражнения: схемы и стратегии / Р. Лесли. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
2. Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д. Леонтьева. – М. : Смысл, 2011. – 675 с.
3. Митина Л. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы) / Л. Митина. – М. : Дело, 1994. – 216 с.
4. Организация работы психологической службы пенитенциарных учреждений ФРГ : [учебное пособие] / В. Морозов, М. Дебольский, О. Ковалев, А. Морозов и др. – Владимир : ВГУ, 2000. – 211 с.
5. Петровская Л. Общение – компетентность – тренинг. Избранные труды / Л. Петровская. – М. : Смысл, 2007. – 687 с.